

Lærernes Undervisning i Ribe Stift i Aaret 1811.

Af cand. phil. *Georg Hansen.*

Da Christian VI i 1739—40 lod de Love udarbejde, der kom til at give det danske Folkeskolevæsen de første nogenlunde faste Rammer, var der adskillige meget store Vanskeligheder at overvinde og deriblandt den at skaffe et tilstrækkeligt Antal dueelige Lærere til de mange nye Skoler, der byggedes Landet over. Det viste sig hurtigt, at det ikke lod sig gøre, selv om de Krav, der stilledes, for at en Mand skulde kunne betegnes som dueelig, var yderst beskedne. Der forlangtes nemlig kun, at han skulde kunne undervise Børn i at læse, forstaa Katekismen og katekisere fateligt over den, skrive og regne saa godt, »som det i hans Skole behøves«, samt skrive Dansk ortografisk.

Man fristes til at spørge, hvor kunde en Mand med saa smaa Kundskaber bestride Undervisningen i en Skole? Det kunde han af den Grund, at de obligatoriske Undervisningsfag indskrænkede sig til Religion og Læsning. I Skrivning og Regning skulde kun de Børn undervises, hvis Forældre udtrykkelig forlangte det, og som betalte ekstra derfor, og det var

---

Hvor ingen Henvisninger findes, maa Stoffet søges i Ribe Bisparkiv i Pakken »Om Skolelærernes Undervisning 1811«. Anordninger og Love findes i Schous Forordningssamling.

de fleste Steder meget faa. Endnu saa sent som omkring 1810 finder man i Skolejournaler og Eksamensprotokoller Vidnesbyrd om, at Regneundervisning var sjælden, og at det som Regel kun var enkelte Børn, der deltog i den, samt at Undervisningen, hvis den gaves, næsten aldrig gik ud over de 4 Regningsarter. Reguladetri og Brøk var Foreteelser, der kun naaede inden for meget faa Bønderbørns Verden. Selv den ædle Skrivekunst blev ikke saa langt nær Allemands Eje i Folkeskolen endnu i Aarene omkring 1800—1810.

Hovedaarsagerne hertil var to. Den ene, at den eksisterende Skolelov af 1740 ikke forlangte det, og følgelig var det ikke Skik, at Skrivning og særlig Regning var almindelige Undervisningsfag, og den anden, at der var mange Lærere, der ikke magtede at undervise i disse Fag, især ikke i Regning. Det gjaldt særlig Omgangsskolernes Lærere, men ogsaa blandt de faste Skoleholdere var der adskillige, hvem det voldte betydelige Vanskeligheder.

Hvem var da Lærerne i den danske Folkeskole i 18. og Begyndelsen af 19. Aarhundrede, og hvilken Uddannelse havde de? Lærerne falder i to Grupper, Degnene, af hvilke en Del var Studenter, og Skoleholderne. Degnene kunde føre deres Historie langt tilbage. De var først og fremmest kirkelige Embedsmænd og havde været det i Aarhundreder. Deres Titel taler tydeligt om, at deres egentlige Funktion var at være Kirkens Tjenere. Degn er det samme som det latinske Diaconus — Tjener. Ind i denne Tjenergerning, der særlig bestod i at være Præsternes Hjælpere, gik fra gammel Tid Pligten til at undervise Ungdommen i den kristne Børnelærdom, og hertil knyttedes saa efterhaanden — ganske vist kun som et ubetyde-

ligt og sekundært Anhang — nogen Undervisning i den saare vanskelige, men særdeles nyttige Læsekunst. Degnelæsningen var imidlertid meget uregelmæssig og tilfældig og dens Betydning i Virkeligheden minimal. I Fattigforordningen 1708 indføjede Frederik IV nogle Bestemmelser, der sigtede til at gøre den mere planmæssig; men det var først Christian VI's Skolelove af 1739 og 1740, der bevirkede, at Degnene blev selvskrevne Skoleholdere i deres Sogn.

De egentlige Skoleholdere — de Lærere, der ikke samtidig var Degne, kan næppe føre deres Oprindelse synderligt længere tilbage end til Begyndelsen af 17. Aarhundrede. Da var det, at der her og der i Danmark blandt Bønderne opkom en Trang til at erhverve en større Kundskab end ellers var almindelig blandt Almuen, og paa saadan opvakte Egne sluttede en Kreds af Bønder sig sammen om at leje en Mand til at læse med deres Børn om Vinteren mod en lille Betaling i Penge samt Kost og Logis. Det var dog først i 18. Aarhundrede, at denne private Undervisning fandt større Udbredelse; men da Skoleloven 1740 skulde gennemføres, havde den vundet et saadant Indpas, at der fandtes et meget betydeligt Antal af den Slags private Skoler rundt om i Danmark — et Udgangspunkt, hvorfra den ny Ordning kunde føre Traaden videre.

Lærerne ved disse private Skoler havde været ganske simple Mennesker uden nogen som helst boglig Dannelse, ofte var det Folk, der ikke paa anden Maade havde set sig i Stand til at skaffe sig det nødtørftigste til Livets Ophold; tidligere Lakaj, Tjener, Sømand eller Kusk, Husmand eller en nykonfirmeret Dreng er Betegnelser, der meget ofte træffes ved den Tids Lærere. Deres Kundskaber maatte i Almindelighed

være yderst beskedne, ofte indskrænkede de sig til den aller nødtørftigste Færdighed i Læsekunsten, adskillige kunde næppe skrive endsige regne, og Evnen til at undervise var sjældent fremragende.

Det var Lærere af den Kaliber, man blev nødt til at besætte de nyoprettede Skoleembeder med i Begyndelsen af 1740erne; thi man havde ingen Mulighed for at skaffe sig dem bedre. Naar man skal bedømme dette Forhold, maa man imidlertid erindre, at det ikke alene var Lærerembederne, man besatte med Folk ganske uden Uddannelse. Vi befinder os i Lakajismens Tidsalder, adskillige Stillinger inden for Retsvæsen, Told- og Militæretaterne, overlodes til Folk, der kom lige fra det praktiske Liv, og hvis eneste Fortrin frem for andre Ansøgere var, at de havde været i Brødet hos en eller anden af Tidens indflydelsesrige Mænd, der gav dem Stillingen enten af Godhed eller lige saa ofte for at slippe for at forsørge dem paa deres ældre Dage. Det var denne Tidens Praksis, der nu ganske naturligt trængte ind i den nyopdukkende Skoleverden. En anden Grund til, at det kneb med at faa Skoleholderembederne besat med duelige Lærere, var den ringe Løn, der gaves: Ifølge Skoleforordningen 1739 skulde Skoleholderne i Løn have 12 Rd., 5 Td. Rug, 7 Td. Byg, frit Græs og Foder til 2 Køer og 6 Faar samt 25 til 30 Bønderlæs Tørv eller Brænde i Forhold dertil. Men ved Plakaten 1740 overlodes det til største Lodsejer at fastsætte Lønnens Størrelse, »da Kongen formoder, at de behandler Skoleholderne saaledes, at disse ikke skal gøre deres Arbejde sukkende«. Men det var en gal Formodning. Lønningen blev de allerfleste Steder betydelig lavere end foreslaet 1739. I Linneballe f. Eks. var den 7 Rd., 2 Td. 7 skp. Rug, 72 Lispund Hø og 29 Læs Brænde og saadan

andre Steder. Saa godt som aldrig naaedes den 1739 normerede Betaling, omend man enkelte Steder nærmede sig den, som f. Eks. i Sindbjerg, hvor Lønningen udgjorde 5 Td. Rug, 5 Td. Byg, 16 Rd. 3 mk. 2 β samt frit Brændsel til Skolen. Til Gengæld skulde Læreren her saa for egen Regning holde en Substitut i Ørum 4 Maaneder af Aaret¹⁾.

Det er klart, at en dygtig Mand ikke søgte Skolekald, hvis han kunde faa noget andet, med mindre han da var besjælet af en særlig Iver og Forkærlighed for Undervisning af Bønderbørn. Men det var kun faa, der var det, og var de endelig mødt op med store Idealer, dalede de fleste i Løbet af faa Aar ned paa Jorden igen; thi det var strengt at være Lærer, og mange kunde bekræfte Brandedegnens Udtalelse om, at det »at holde Skole forvolder — — — næsten stedse et svageligt Helbred«²⁾. Der var naturligvis enkelte, der fra Naturens Side var saadan udstyret, at Lærergerningen for dem var den eneste tilfredsstillende Beskæftigelse, og som derfor uden Hensyn til det økonomiske Udbytte ofrede al deres Tid og Kraft paa at undervise. En saadan Mand var øjensynlig Johannes Petersen i Skjærbæk. Om ham og hans Arbejde fortæller en samtidig Beretning:

»I Skjærbæk en liden By i Taulov Sogn holder Bønderne selv en Skoleholder, navnlig Johannes Petersen, som fortjener Udmærkelse. Dette unge Menneske, nogle og Tyve Aar gammel, er særdeles oplagt til Skolelærer. Han har en aaben Hjerne, sund Dømmekraft og meget mere end almindelig Indsigt i Religionen og hvad andet, en Skoleholder bør vide. Han har

1) Ribe Bispearkiv. Miscellanea Indberetninger om Skolevæsenet 1789.

2) Ribe Bispearkiv. Aarlige Indberetninger 1806.

læst de bedste Skrifter i Skolefaget endog tyske foruden gode matematiske Bøger og forøger sin Kundskab stedse. Nogle Drengene paa 13 til 14 Aar af hans Skole fandt jeg ikke alene at besidde mere end almindelig Religionskundskab, men tillige saaledes anførte til selv at tænke og udtrykke sig bestemt, som jeg aldrig kunde formode. Han har desuden af egen Drift gjort den Indretning, at Byens unge Karle hver Aften samles hos ham, hvor de skriver, regner og læser gode Almueskrifter, og næsten ingen af Byens konfirmerede Ungdom savnes ved disse Forsamlinger«¹⁾.

At denne Beretning sikkert er rigtig, har vi et dokumentarisk Vidnesbyrd om i en Liste over en Del af Johannes Petersens Bogsamling 1811. Den indeholder ialt 63 Stk. De fleste Bøger er af religiøs eller pædagogisk Art; men der er ogsaa nogle, der peger i Retning af, at Ejermanden har Interesser paa ganske andre Omraader — Ting som Badens Forelæsninger over det danske Sprog, sammes tyske Grammatik, Hasses Fransk-Dansk Ordbog, Gotschedens Tysk-Dansk Ordbog, Cramers Colloquium, Algebra og Geometri, Manniches matematiske Lærebog og Holbergs »Introduktion til de europæiske Rigers Historie«. Den, der havde læst disse Bøger, eller som skulde kunne benytte dem, maatte være i Besiddelse af ganske anderledes Kundskaber end dem, en almindelig Skoleholder omkring 1800 havde; og saa siges det endda, at denne Liste kun indeholder de af hans Bøger, »der kunde være en Skoleholder nyttige«. Han har altsaa ogsaa haft andre end de nævnte 63. Men Johannes Petersen var heller ingen helt almindelig Skoleholder. I sine yngre Dage havde han været Elev i Haderslev Latinskole, uden at han dog var blevet Student. Han er Und-

¹⁾ Ribe Bispearkiv. Provsternes aarlige Visitatsberetninger.

tagelsen, der bekræfter Regelen. De fleste Lærere ved 18. Aarhundredes Landsbyskoler havde ingen boglig Uddannelse og besad kun de aller nødtørftigste Kundskaber, de var »Kuske og Gaardskarle, aldeles udelige til Skoleholdere«¹⁾, og dog kan de deles i flere Hovedgrupper.

Nederst stod Omgangslærerne, over dem de fastboende Skoleholdere og øverst Degnene, og disse tre Grader betegnede Avancementsstillinger i Forhold til hverandre — den duelige Omgangslærer blev fast Skoleholder og denne igen Degn, saaledes fortæller en Skoleholder i Linneballe, at han »har været Løbeskoleholder i Givskud Sogn, Hveisel Anneks udi 15 Aar, nød der 4 Rd. aarlig til Løn og ingen Ting i nogen Maade mere, havde Kone og to Børn, som tillige med os maatte hele Lønningen udgive til Ekstraskatten, blev tit meget kærlig opmuntret og hjulpet af mine velærværdige Provster og Præster, bad mig ikke lade Modet falde, jeg skulde vel faa bedre Brød og til sidst blive Degn. Jeg blev og, Gud være lovet, reccommanderet og forflyttet til en siddende Skole her i Linneballe, hvor jeg nu har været udi 22 Aar«²⁾.

Det er i al Beskedenhed et lille Billede af, hvordan Livet formede sig for en stor Del af 18. Aarhundredes Skoleholdere. Det fortæller om Fattigdom, Taalmod og Ydmygelse; men naar det saa endda førte til et Resultat, var det da altid noget. Det gjorde det imidlertid saa langt fra for alles Vedkommende; thi de fleste Omgangslærere var »en Bondedreng Sognet selv udvælger — — — en Person, som selv lidet haver lært, se til at lære andre deres vigtige Kristendom« og

¹⁾ Ribe Bispearkiv. Miscellanea Indb. oom Skolevæsenet 1789. Vejlbj.

²⁾ Ribe Bispearkiv. Miscellanea Indb. om Skolevæsenet 1785.

»langtfra — — — hvad de burde være, men dog alt hvad de efter Omstændighederne kunde være«, »saa duelige som man kan faa dem for 7 Rd.«¹⁾, eller som der mange Steder gaves 3 à 4. For den Slags Lærere var Avancementsmulighederne daarlige; thi de var »ikke saa nær duelige nok til at forestaa en velindrettet Skole«, og saafremt de ikke forlod Skolevæsenet, var de henvist til at henleve deres Liv i meget smaa Kaar. Mange var da ogsaa kun Omgangslærere et eller to Aar og forlod derpaa Skolen. Det kunde ofte knibe med at skaffe disse Lærere, saa man maatte ty til nykonfirmerede Dreng, ja det skete endogsaa, at man anvendte ukonfirmerede. Saadanne Læreres Kvalifikationer maatte være minimale i enhver Henseende. De kunde ikke bidrage til at hæve Skoleholderstandens Anseelse, og til stor Skade for den var det ogsaa, at mange af dens dygtigste Medlemmer blev Degne, omend det ikke altid var Dygtigheden, der betingede Forfremmelsen. Men det var ikke underligt, at de Skoleholdere, der kunde, søgte at blive Degne; thi omend de jyske Degneembeder var betydeligt ringere aflagte end de sjællandske, var de dog i Almindelighed federe end Skoleholderembederne.

Man kunde vente, at der var megen Utilfredshed med disse Lærere, men det synes der ikke at have været. Vel nød Degne og Skoleholdere ingen stor social Anseelse. »Degne i og for sig selv betragtet er i mine Tanker meget ubetydelige Personer, da enhver skikkelig Bonde, som har nogen Oplysning i Guds Ord og til lige er begavet med Røst til at synge, kan forrette en Degns Embede, hvilket og ofte her er sket«²⁾, siger

¹⁾ Ribe Bispearkiv. Miscellanea Indb. om Skolevæsenet 1785. Gadbjerg og Brande. Aarlige Indberetn. 1806. Sdr. Omme.

²⁾ Ribe Bispearkiv. Misc. Indb. om Skolev. 1785. Tyregod.

Pastor Winther i Thyregod, og endnu lavere end Degnene var Skoleholderne placeret; »hvo ved ikke, hvor liden Anseelse en Skoleholder staar udi, han taales næppe i andres end Bøndernes Selskab, uagtet han i sit Embede er baade duelig og flittig«¹⁾. Men var disse Stænder kun lidet agtet af Samtiden, var denne dog vel tilfreds med det Arbejde, de udførte. De Domme, Datidens Provster og Præster fældede, gaar i de allerfleste Tilfælde ud paa, at Degne og Skoleholdere gjorde et godt og tilfredsstillende Arbejde. Det giver imidlertid ikke os nogen Oplysning om, hvordan dette Arbejde var m. H. t. Indhold, men siger blot, at maalt med Samtidens Maalestok — og det er den, der maa maales med — var deres Gerning upaaklagelig, og at de ikke udmærkede sig frem for andre Stænder ved slet eller foragteligt Levned.

Rigtignok fældede man i Begyndelsen af 19. Aarhundrede fra Kancelliets Side en anden Dom, »ingen duelig Student vil — — — paatage sig at være Skoleholder, det overlades gerne til de sletteste Personer, som ikke har andet at gribe til for ikke at dø af Hunger; men i Ligning med disse er en ustuderet skikkelig Person, om det end var en Bonde, langt nyttigere, i det mindste arbejder han med større Flid og lader sig bedre lede af sine foresatte«²⁾. Men hvad vidste man i Kancelliet om det. Dets Embedsmænd havde jo intet med Landsbyskolelærerne at skaffe. Det var jo saadan, at de fleste Skoleholdere var Bønder — uforandret siden 1742; men det var netop det, Kancelliet vilde til Livs. Thi man befandt sig i et Tidsskifte, da man var i Færd med at likvidere hele det gamle Samfund og skabe et nyt. Siden 1789 havde den store Skolekom-

¹⁾ Ribe Bispearkiv. Misc. Indb. om Skolev. 1785. Uldum.

²⁾ Ribe Bispearkiv. Misc. Indb. om Skolev. 1785. Pro Memoria.

mission været i Arbejde for at gøre op med det gamle Skolesystem og herunder med den Form for Lærerstand, som er omtalt foran. Lakajismens Tid var forbi; nu anvendte man overalt særligt uddannede Embedsmænd, og ogsaa Folkeskolelærerne skulde nu have en speciel Uddannelse. Man var i Færd med at lave en ny Skolelov, der forudsatte, at Lærerne havde en vis Skoling, men befandt sig i denne Henseende i samme vanskelige Situation, som Christian VI havde gjort 70 Aar tidligere, den, at man manglede saadanne uddannede Lærere. Tilstanden paa dette Omraade var den samme 1810 som 1742; men nu skulde den ændres.

Hvad Kancelliet ønskede var, at Undervisningen i Landsbyskolerne skulde være mere omfattende og kundskabsmæssig set bedre, og det magtede mange Lærere ikke — deraf den bitre Dom og Ærgrelse over, at Studenterne, der, hvad Kundskaber angik, magtede Undervisningen, ikke vilde søge Skoleholderstillinger. Om de virkelig duede hertil, var der imidlertid delte Meninger om, da de »meget sjældent førend efter mange Aars Øvelse og Tvang kan nedlade sig til disse Børns Enfoldighed. En Student, der er opfødt og van til en honnet Levemaade, kedes, jeg vil ej skrive væmmes, ved den daglige og bestandige Omgang med 30 à 50 Børn, der dels er fulde af Utøj, af Fnat, af Urenlighed og Stank, dels er endnu saa smaa, at de næppe ved at gaa ud, naar de vil noget andet«¹⁾ — sandsynligt, at der skulde adskillige Aars Træning til for et Menneske, der havde levet sine unge Aar under bedre Kaar, for at vænne sig til disse, og at Bondekarlen, der kendte dem af Erfaring, alene af den Grund var bedst kvalificeret.

Men Spørgsmaalet herom er underordnet, for det

¹⁾ Ribe Bispearkiv. Misc. Indb. om Skolev. 1785. Uldum.

var et Faktum, at Studenterne ikke søgte Skolekald; men lige saa notorisk var det, at Myndighederne nu forlangte en bedre Undervisning end den, man havde givet i 18. Aarhundrede. Det var kommet klart for Dagen ved den Skolelov, der 1806 — som det foreløbige Resultat af den store Skolekommissions Arbejde — var udstedt for Øernes Vedkommende, og som man hver Dag ventede skulde blive udvidet til ogsaa at gælde Jylland. Mange Skoleholdere frygtede den Dag; thi de vidste med sig selv, at de ikke kunde opfylde de stillede Krav, og hvad saa — vilde de blive afskedit? Maaske de ringeste af dem; men det var klart, at det vilde være umuligt at erstatte bare en lille Del af dem med nye og bedre Lærere, hvor meget Myndighederne saa end ønskede det. Det var nødvendigt at skabe en organisk Forbindelse, hvorigennem det gamle uden Brud kunde føres over i det ny, og derfor havde Kancelliet da ogsaa valgt en anden Maade, nemlig den at faa Skoleholderne til at udvide deres Kundskaber, saa de nogenlunde kunde fyldestgøre de nye Fordringer.

Disse var udtrykt i Skoleloven 1806 og bestemte, at en Lærer skulde »kunne læse tydeligt og med Færdighed, kunne fornuftigt og med egne Ord forklare Luthers Katekismus og Lærebogen i Religion, forstaa at regne vel de 4 Species og Reguladetri, skrive en ren og læselig Haand, skrive uden betydelige ortografiske Fejl og synge de almindeligste Salmer rigtig og i en ren Tone«, — beskedne Fordringer, men alligevel mere end de fleste Lærere kunde klare.

Imidlertid maatte denne deres Mangel paa en eller anden Maade afhjælpes, og derfor udsendte Danske Kancelli $\frac{1}{2}$ 1810 en Skrivelse, der med kgl. Resolution anbefalede, »at Skoleholdernes Dannelse overdrages

visse Præster i Herrederne og Amterne, som af Provsterne og Biskopperne kendes at have saavel mest Nidkærlighed og Iver for Skolevæsenets Fremme, som og størst Duelighed og bedst Gave til at danne Skolelærere¹⁾). Man havde allerede gjort Erfaringer om, at den Slags Kursus for Skoleholdere kunde være særdeles heldbringende, idet Pastor Paludan-Müller i Kersteminde allerede tidligere havde undervist 12 Skoleholdere i 6 Maaneder med særdeles tilfredsstillende Resultat¹⁾). Nu skulde en saadan Undervisning gøres almindelig for de Lærere, der ønskede at deltage.

Det blev overdraget de enkelte Stifter og deres Præster at foranstalte det fornødne, og i den Hensigt udsendtes ⁹/₁ 1811 fra Ribe Bispegaard en Skrivelse til samtlige Stiftets Provster med Forlangende om at give Meddelelse om Degne og Skoleholdere i samtlige Sogne og paalægge dem at udvide deres Kundskaber samt forespørge, om de næste Sommer i 3 Maaneder vilde deltage i Undervisningen hos Præsterne.

Svarene herpaa indløb i de følgende Maaneder, og heraf fremgik det, at af Ribe Stifts 278 faste Skoleholdere og Degne vilde ca. 120 modtage Undervisning; det vil altsaa sige noget under Halvdelen. De øvrige maatte øjensynlig anse sig for tilstrækkeligt kvalificerede, siden de ikke vilde deltage, og en Del af dem kunde ogsaa roligt gøre det. Det gjaldt først og fremmest dem, der var Studenter eller Seminarister²⁾ — af hele Ribe Stifts ca. 275 Lærere og Degne var der 1811 14 Seminarister og 19 Studenter — desuden var

¹⁾ Kollegialtidende 1810 S. 818.

²⁾ Det første Seminarium oprettedes 1791 paa Blaagaard i København, det senere Jonstrup. Dertil kom lidt senere Brahetrolleborg paa Fyn, og endelig var der adskillige Præster, der rundt om i Landet indrettede primitive Uddannelsesanstalter for Folkeskolelærere, de saakaldte Præstegaardsseminarier.

der en Del, hvis Kundskaber var saa gode, at Præsterne havde givet Attest for deres Duelighed, enkelte var for gamle til at modtage Undervisning, saaledes nogle paa 70—80 Aar, en og anden kunde ikke undervises »paa Grund af Fattigdom, uagtet han dertil er meget duelig«, og endelig var der somme, der ansaas for uskikkede paa Grund af manglende Evner; men dertil kom en Del, der mente sig selv duelige uden at have noget ydre Bevis herfor, og om hvis Kvalifikationer der ofte maatte næres nogen Tvivl.

Det var imidlertid ikke underligt, at adskillige undslog sig, hvis de paa nogen Maade kunde forsvare det over for sig selv. Thi at sætte sig paa Skolebænken i en Alder af 40 eller 50 Aar kunde ikke være morsomt for nogen, slet ikke da det for adskilliges Vedkommende var forbundet med betydelige ydre Besværligheder som f. Eks. at trave en milelang Vej før og efter Undervisningen eller at afholde Udgifterne ved et Ophold paa et fremmed Sted i længere Tid. Det sidste var umuligt for mange, særlig af dem der havde stor Familie, »da de alle er fattige og som Skolelærere i Almindelighed slet aflagte«. Da det kom til Stykket, at der skulde begyndes, var der da ogsaa enkelte, der fortrød, at de havde meldt sig, og som søgte at undslippe. En Degn mente saaledes, at nogle faa Timer en Dag om Ugen maatte være tilstrækkeligt, og i Bølling undslog to Degne sig under Paaskud af, at Høsten skulde i Hus, hvorfor de ikke kunde ofre Tid paa at modtage Undervisning. Pastor Vinding udsatte saa Undervisningen til efter Høst; men de udeblev alligevel. Derfor blev det samlede Resultat ogsaa, at af de 120, der havde meldt sig villige til at modtage Undervisning, var der kun 80, der kom til at deltage i den, altsaa mindre end $\frac{1}{3}$ af Stiftets samtlige Lærere.

For at hjælpe saa mange Lærere som muligt til at faa Del i Undervisningen prøvede man at lette dem den økonomiske Byrde derved. Saaledes bestemtes det i Haderslev Amt, at de Lærere, der havde Helaarsundervisning, kunde tage paa Kursus, uden at der blev afkortet noget i deres Løn. Af en eller anden Grund synes Bestemmelsen imidlertid at være blevet syltet, saa den aldrig rigtig kom til at gøre Gavn. Derimod foretoges blandt hele Ribe Stifts Gejstlighed en Pengeindsamling for at skaffe Midler til at yde Kursisterne Understøttelse, og den indbragte ialt 344 Rd.

I det hele taget tog Præsterne sig af denne Sag med en uhyre Nidkærhed. Da Spørgsmaalet om, hvem af dem der skulde lede Undervisningen, kom frem, viste de allerfleste sig villige. Imidlertid blev man hurtigt klar over, at det vilde være uhensigtsmæssigt at lade enhver Præst undervise sine Skoleholdere, omend der adskillige Steder var stærk Stemning herfor, saaledes erklærede en Lærer i Skodborg Herred, at han kun vilde undervises af sin egen Præst. Man ordnede derfor Sagen saaledes, at der i hele Stiftet blev 17 Undervisningssteder, hvortil Lærerne saa fordeltes¹⁾.

¹⁾ Undervisningsstederne var: Provst Petersen til Bredsten sammen med Pastor Ferslev i Jelling, Pastor Købke i Egtved, Provst Vellejus i Sdr. Omme, Pastor Plesner i Uldum, Pastor Lund i Starup, Pastor Schjerning i Fredericia, Pastor Vejle i Gjørding, Pastor Nees i Lomborg, Pastor Bisted i Vandborg, Pastor Haar i Dybbe, Pastor Schmidt i Neuling, Pastor Hegelahr i Skarrild, Pastor Vinding i Bølling, Pastor Stochholm i Aadum, Pastor Matthiesen, Kapellan, i Sneum, Pastor Boesen i Snest og Pastor Sveistrup i Maltbech. — Desuden undervistes nogle faa Lærere følgende Steder, hvor man først afsluttede Undervisningen senere: Provst Blicher — Digterens Onkel — i Bramdrup, Pastor Lund i Lemvig, Pastor Ussing, Kapellan, i Resen, Provst Schjørring i Estvad. Disse underviste deres egne Lærere, mens Pastor Tilemand Ringkøbing-Rindum underviste Lærere fra Hind Herred og Pastor Knudsen i Ho Lærere fra Vester Hornum Herred. Et enkelt Sted nemlig i Vejrum havde Læreren allerede gennem flere Aar faaet Undervisning af sin Præst.

Naar Præsterne var saa ivrige for at yde Skoleholderne Undervisning, var Aarsagerne hertil forskellige. Hos de fleste var det et almindeligt Ønske at faa Oplysningen blandt Bønderne fremmet mest muligt. Det er jo rationalistisk indstillede Præster, her er Tale om. Dertil kom, at der skulde ydes dem et lille Honorar for Undervisningen — Paludan-Müller i Kerteminde havde saaledes faaet 60 Rd. for sine 6 Maaneders Undervisning. Enkelte kunde vel ogsaa særlig have Skoleholdernes eget Vel for Øje; men vægtigst for de flestes Vedkommende var vel nok et Synspunkt omtrent som det, Provst Blicher i Brusk Herred udtrykker saaledes: »Thi saa meget er dog vist, at den Skolelærer, man som Præst selv har undervist, falder det let at rette sig efter Præstens Metode og at opfylde dennes Forordninger«, og som et Appendiks til dette, »at vi da først kunde vente, at vore Konfirmanter skulde forstaa den fuldkomne Religionskundskab, vi ønsker at meddele dem, naar disse er forberedte af Lærere, vi selv havde dannet«. Herimod opponerede rigtignok Pastor Lund i Starup, men det forhindrede ikke, at de allerfleste Præster delte Blichers Anskuelser. Det, at Præsterne selv fik overdraget Lærernes Undervisning, vilde komme til at betyde en Lettelse for dem i deres daglige Embedsførelse, foruden at det ganske automatisk vilde øge deres Magt, og der var da ogsaa adskillige Præster, der var af den Anskuelse, at al Læreruddannelse ogsaa i Fremtiden burde lægges i Præsternes Hænder. Saadan blev Forholdene i Virkeligheden ogsaa, idet de fleste af de Seminarier, der oprettedes, var Præsters Værk; men det var ikke det, man sigtede til, hvad man ønskede var, at den enkelte Præst skulde undervise sine Skoleholdere. Det

blev dog heldigvis ikke Tilfældet, men foreløbig skulde Præsterne altsaa tage sig af Lærernes Uddannelse.

Undervisningen fandt Sted i Sommeren 1811 og skulde strække sig over ca. 12 Uger. Hos Pastor Weile i Gjørding begyndte den saaledes den 10. Juni og fortsattes indtil den 25. Oktober med en Ferie paa 14 Dage ved Høslæt og 4 Uger i Høsten. Hver Dag undervistes der 6 Timer. Andre Steder, som f. Eks. i Lomborg, havde man kun 3 Undervisningstimer daglig; det afhang ganske af, hvor meget man ansaa for nødvendigt. Derimod var der alle Steder en fast Stamme af Undervisningsfag, som man dyrkede. Den omfattede Læsning, Sproglære og Retskrivning, Skrivning, Regning, Metodik og Sang. Enkelte Steder gik man ud over denne Grundstamme. I Egtved skelnede man saaledes mellem mundtlig og skriftlig Katekisation, og Pastor Schmidt i Neuling gav Undervisning i at skrive Regninger, Kvitteringer, Skudsmaal, Breve o. l.; men det var naturligvis kun Biting. De fleste Steder gaves der ogsaa Undervisning i Praktik, idet der oprettedes Øvelsesskoler ved Undervisningsstederne.

Dette »Feriekursus« var egentlig kun beregnet for faste Skoleholdere og Degne; men flere Steder deltog ogsaa Omgangslærere i Undervisningen; de regnedes imidlertid ikke med ved Opgørelserne, og udenfor disse faldt ogsaa 3 unge Mennesker, der af Interesse havde deltaget i Undervisningen i Gjørding.

Men hvilket Indhold havde nu den Undervisning, der gaves i de forskellige Fag. En Forestilling herom vil man faa ved at gennemlæse omstaaende Prøve paa en Opgave i Katekisation. Det opdages da hurtigt, at det karakteristiske ved Opgaven er, at den kan betegnes som Undervisning i Moral. Den Gang som senere var Kernen i al Folkeundervisning og Folkeopdragelse

af etisk Karakter. Hovedmaalet var at bibringe Barnet en absolut konkret Forestilling om, hvilke Gerninger der var gode, og hvilke der var onde. Det tog med sig ud i Livet fra Skølen en Værdimaaler, der var nøjagtigere og ufejlbarligere end nogen Tommestok. Her gaves ingen Anledning til Tvivl — og maatte ikke gives det. Her var Ommaalinger aldrig nødvendige; det mindste Minespil i Kontrahentens Ansigt var nok til at bringe ham paa Vægten og placere ham i den ene eller den anden Baas. Midlet til at indpode i Barnet den rette Maalestok var det bedste af alle, den kateketiske Undervisningsmetode. Nær beslægtet med den skolastiske Disputerekunst, gennemprøvet og fundet uerstattelig af Jesuitterne, havde den til alle Tider vist sin urokkelige Evne til at føre Menneskets Tankeliv i ganske bestemte og nøje afgrænsede Baner. I Aarhundreder havde Kirken anvendt den i sin Opdragelse, og ogsaa nu i Begyndelsen af 19. Aarhundrede var den et af dens vigtigste Midler.

Derfor maatte en meget væsentlig Del af den Undervisning, der blev Lærerne til Del, gaa ud paa at gøre dem til de dygtigst mulige Kateketer, saa de var i Stand til at katekisere over enhver Tekst. Thi ligesom en dygtig Skolastiker havde skullet kunne disputere over og forsvare enhver Materie, saaledes maatte en dygtig Skoleholder kunne katekisere over enhver Tekst og deraf uddrage den rette Moral. Der skulde ikke saa lidt Træning til for en jævn Bondekarl, før han naaede saa vidt, at han kunde præstere en taalelig Katekisation, og der ankedes da ogsaa ofte over denne Del af Skolernes Undervisning. For at indskærpe hos Skoleholderne den rette moralske Maalestok anvendtes der ogsaa ved deres øvrige Under-

visning, Læsning, Retskrivning og Skønskrivning, Tekster og Fortællinger af moralsk eller bibelshistorisk Karakter.

Et Indtryk af Undervisningen i dens hele Omfang faar man af den Indberetning, som Pastor Weile i Gjørding gav om sin Undervisning. Han havde gennemgaaet »Sproglære efter Bircks Udtog og herved anstillet Læse- og Forstandsøvelser med Skolebørn. Regneøvelser, de fire Species og Reguladetri efter dikterte Regler, Skriveøvelser med tilføjede Regler for Retskrivning, kateketiske Øvelser efter Lærebogen og Katekismus i Forbindelse med Bibelhistorien, Fædrelandets Historie og Geografi efter Udtoget af Junckers Haandbog og endelig nogle Syngeøvelser anstillede over de bekendteste Melodier med Underretning om Harmonien, Tonefaldet og Udtrykket i Sangen«. Andre Steder kunde vel afvige noget herfra, hvad Detailerne angaar, saaledes var Undervisning i Historie og Geografi ikke almindelig; men i store Træk er Billedet det samme.

Alle Steder afsluttedes Undervisningen med en Eksamen. Omstaaende Eksempel — Katekisationen over »Hævnerrig« — er en Eksamensopgave, afleveret af Skoleholder Chr. Lauersen i Bølling, der deltog i Undervisningen i Egtved Præstegaard. Han var en »aldrende Mand«, der havde vist megen Lyst til at læse, men som ikke havde hverken særlig gode Begreber eller Forkunskaber. Efter hans Standpunkt at dømme maa han betegnes som jævn god. En Præstation som den her afleverede var det, Gennemsnitsskoleholderen omkring 1810 kunde yde efter at have deltaget i Undervisningen, og vel at mærke med mange Aars praktisk Skolevirksomhed bag sig. Der var vel

en Del, der var bedre, men ogsaa adskillige, der var betydeligt ringere.

Præstationen kan ikke kaldes fremragende. Der er ingen virkelig Fremadskriden i Tankegangen, og Spørgsmaal og Svar staar ofte i et meget løst Forhold til hinanden. Logikken i den er særdeles svag. Den bærer stærkt Præg af at være udarbejdet efter et tillært Skema uden nogen virkelig selvstændig Gennemtænken. Men hvordan skulde en saadan heller kunne præsteres af en Mand, der aldrig havde faaet nogen Undervisning og saa godt som intet læst; thi det gjaldt om de fleste, som blev sagt om Degnen i Estvad, at han »har kun faa Aar været Skolelærer, men derimod mange Aar foran Tjener hos flere Herskaber, en Næringsvej paa hvilken man sjælden erhverver de for en duelig Skolelærer nødvendige Kundskaber«, og selv om de havde været Lærere i adskillige Aar, havde det som Regel kun hjulpet lidt.

Det maa have været meget beskedne Kundskaber i Regning, de fleste Skoleholdere er mødt op med ved Kursusets Begyndelse, naar de efter tre Maaneders Forløb kun var naaet til den elementære Del af Reguladetri. Sikkert nok betragtede man dette Fag som hørende til de mindre vigtige — men alligevel. Det kan i alt Fald ikke kaldes at opfylde Lovens Ord om at regne vel »de 4 Species og Reguladetri«. Man har maaske ikke ment, at en større Færdighed var nødvendig, og at opnaa blot denne synes ogsaa at have voldt somme en ganske god Portion Hovedbrud. En Degn, »som forhen slet intet har kendt til Regning, har gennemgaaet de 4 Species i ubenævnte og benævnte Tal, dog har han ikke, ihvorvel han har anvendt al Umage herpaa, kunnet bringe det til nogen

Færdighed«. Ganske vist var han ogsaa mellem 60 og 70 Aar.

Men hvad fortæller dette Skoleholderes Standpunkt ikke om den Undervisning, der ydedes i Samtidens Skole, for ikke at tale om 18. Aarhundredes, da Forholdene var betydeligt ringere. Det er let forstaaeligt, at Undervisningen i Regning maa have været meget beskeden, og at det logiske og overbevisende i Katekisationerne ofte er udeblevet. Vel er Dygtigheden som Lærer kun til en vis Grad afhængig af Kundskaberne, men fuldstændig uden saadanne kan der dog intet præsteres. Men er det her dokumenterede Standpunkt end beskedent, er det dog langt fremmeligere end det, Degnen i Jelling i 1780erne befandt sig paa — han var ellers Student. Thi hvis han fik til Opgave at katekisere over Daaben, evnede han kun at stille følgende tre Spørgsmaal: »Hvo haver skabt dig? — hvo haver genløst dig? — hvo haver helliggjort dig?«, men var det over et af Budene, kun disse to: »Hvad forbydes i dette Bud? — hvad befales i dette Bud?«¹⁾

Taget som Helhed er der ingen Tvivl om, at den Undervisning, der blev de 80 Skoleholdere til Del i de 6 Sommermaaneder 1811, har gavnet de fleste af dem betydeligt. Man maa huske, at det var den eneste planmæssige Undervisning, der var blevet dem givet i hele deres Liv. Størstedelen af dem havde da ogsaa »gjort alt muligt for at benytte deres brave Læreres Anstrengelser og gjort en Fremgang, som i Betragtning af det meget, de behøvede at lære og blev underviste i, overgik min Formodning«, siger en Censor ved den Eksamen, som overalt afsluttede Undervisningen, og Pastor Petersen i Bredsten siger om sine Elever,

¹⁾ Aarvog for Vjle Amt 1916 S. 156.

at deres Arbejder »vidner om deres Flid og den Lyst, de stedse har vist til at lære, og som jeg tror er uudslættelig antændt hos dem«. Udtalelser, der i høj Grad modsiger den af Kancelliet fældede Dom, omend der var nogle, den nok kunde synes at passe paa, som f. Eks. Skoleholder Snitker i Egtved, der havde »forsømt meget Undervisningen og aldeles ingen Flidt vist, men megen baade Skødesløshed og Ligegyldighed — mangler ej Evner«. Men den Type synes der ikke at have været mange af blandt de 80. De fleste af dem havde »under mange Vanskeligheder, trange og usle Kaar været villige til at erhverve sig Embedsduelighed«, og der var ogsaa fra enkelte af de undervisende Præsters Side blevet gjort Forsøg paa at give deres Elever lidt Kendskab til almindennende Læsning, saaledes anvendte Pastor Schmidt i Neuling bl. a. Bøger Mallings »Store og gode Handlinger«, Pastor Bisted i Vandborg Munthes Lærebog i Historie og til Diktat »daglig 1 à 2 Sider af en god Bog«.

Utvivlsomt har de Timer, i hvilke den mere almenmenneskelige Undervisning ydedes, ikke været de mindst kærkomne; men den Indflydelse, de har kunnet øve, har naturligvis været minimal. I det hele taget er det umuligt at gøre noget som helst op om, hvilke Resultater dette Kursus har sat i Deltagernes Undervisning — om denne er blevet bedre efter det, end den var før, eller ej; men at det paa adskillige af dem har virket som en Forfriskelse, synes de anførte Udtalelser at være et tydeligt Vidnesbyrd om, og alene det turde vel have givet sig mærkbare Udslag i deres daglige Arbejde, og for en Del har den rent positive Kundskabstilegnelse været meget værdifuld, saaledes for den ene af Deltagerne i Kursuset i Vandborg, der ved Ankomsten var »ganske raa« i Regning, men

som ved Afslutningen havde erhvervet sig gode Kundskaber i dette Fag.

Set som Tidsfænomen er Præsternes Undervisning af Lærerne 1811 en af de Foranstaltninger, der blev truffet for at lette Overgangen fra den gamle Skole med Bondekarlen som Lærer og til den ny med den særligt uddannede Lærer som Underviser, et Led i de store Reformers, der foregik i disse Aartier paa alle Omraader, og som havde til Hensigt at likvidere en aarhundredgammel Samfundstilstand og indlede en ny.

Som Grundlag for efterfølgende Katekisation er opgivet nedenstaaende lille Fortælling, hvorover der først er udarbejdet en Disposition.

»Hævngerrig«.

- »1. Er hændt noget ubehageligt af en anden
2. bliver vred
3. vil gøre ondt igen
4. stræber ved alle Lejligheder at udføre det onde
5. og glæder sig ved at udføre det.

Lars tabte sin Frokost, da han gik til Skole; derover lo Mads. Lars forklagede sin Kammerat i Skolen og vilde paa Hjemvejen slaa ham; men Mads undløb ham. Ved flere Lejligheder prøvede Lars paa det samme; men det lykkedes ham ikke. Efter nogle Dage, da Mads efter Skoletiden spiste sin Mad, tog Lars den fra ham, kastede den ud af Vinduet og løb leende bort.

L.: Gav jeg jer ikke Forlov at lege en Times Tid paa Gaden forleden Dag?

B.: Jo!

L.: Ved det, I nu legede, Børn, skete da ikke noget ubehageligt?

B.: Jo!

L.: Hvad var det?

B.: Lars faldt og tabte sin Frokost.

L.: Var der nogle iblandt eder, som fornøjede sig over dette?

B.: Ja!

L.: Hvem var det?

B.: Det var Mads.

L.: Hvad var Bevis paa, at Mads fandt Fornøjelse deri?

B.: Dette, at Mads lo af ham.

L.: Hvorledes behagede Lars dette?

B.: Han blev meget vred.

L.: Hvad tænkte han saa paa i sin Vrede?

B.: At gøre Mads ondt igen.

L.: Hvad kan man kalde det?

B.: At hævne sig!

L.: Hvorledes begyndte han med at udføre sin Hævn?

B.: Han forklagede ham i Skolen.

L.: Var han saa fornøjet?

B.: Nej!

L.: Hvad tænkte han videre paa?

B.: Ved alle Lejligheder at udføre det onde med Forsæt.

L.: Blev der nogen Lejlighed for Lars siden at hævne sig?

B.: Ja!

L.: Hvordan da?

B.: En Dag paa Hjemvejen fra Skolen vilde han slaa Mads.

L.: Skete dette?

B.: Nej!

L.: Hvad var da Aarsag, at han ej slog ham?

B.: Mads undløb ham.

L.: Prøvede han det flere Gange at ville slaa ham?

B.: Ja!

L.: Hvad kan vi kalde denne Last?

B.: Hævngerrighed.

L.: Hvad forstaar vi ved det at være hævngerrig?

B.: Ikke at aflade, førend en Fornærmelse er hævet.

L.: Er saadan Hævngerrighed ikke Synd?

B.: Jo!

L.: Har vi nogle Bøger, hvori vi kan lære, at det er Synd?

B.: Ja!

L.: Hvad hedder en af dem?

B.: Katekismus.

L.: Hvad forbyder Gud deri?

B.: At vi ikke gør vor næste nogen Skade paa hans Legeme eller tilføjer ham noget ondt.

L.: Kan du bevise mig det af flere Bøger?

B.: Ja, af Bibelen.

L.: Kan du sige mig dette Sprog?

B.: Ja, hver den, som hader sin Broder, er en Manddraber, og I vide, at ingen Manddraber har det evige Liv blivende i sig.

L.: Altsaa ser I nu, Børn, hvor stor en Synd Hævngerrighed er.

L.: Men blev Lars ved sit hævngerrige Sind bestandig?

B.: Ja!

L.: Fik han da engang Lejlighed til at hævne sig?

B.: Ja!

L.: Hvordan da?

B.: En Dag, da de gik af Skolen, slog Lars Mads meget slemt.

L.: Var Lars saa fornøjet?

B.: Ja!

L.: Hvoraf kunde I se eller vide det?

B.: Deraf, at han løb leende bort.

L.: Hvad lærer det os?

B.: At Lars var meget hævgerrig.